

РОЗДІЛ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 343.137.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-177-182>

Бабенко Ольга Георгіївна,

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4218-2191>

ПОНЯТТЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО

Статтю присвячено дослідженню поняття «неповнолітній підозрюваний». Зазначається, що чинні норми КПК України та наявні теоретичні уявлення стосовно визначення поняття «неповнолітній підозрюваний» є недосконалими, тому що не враховують сутнісний аспект з'ясування віку неповнолітньої особи та матеріальний прояв висунення їй підозри у скоєнні кримінального правопорушення. У результаті проведеного дослідження запропоновано визначення поняття «неповнолітній підозрюваний» як особи, яка у формальному та сутнісному аспекті досягла мінімального віку для притягнення до кримінальної відповідальності та щодо якої висунуто підозру у формальному або матеріальному прояві.

Ключові слова: повідомлення про підозру; неповнолітній підозрюваний; вік; психолого-психіатрична експертиза; процесуальний статус, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Належне забезпечення прав і свобод неповнолітніх підозрюваних у кримінальному провадженні зумовлює чітке розуміння поняття таких осіб. Дефініція неповнолітнього підозрюваного уможливить краще усвідомлення суті процесуального становища цього учасника досудового провадження. У зв'язку з цим, актуальним є дослідження щодо розкриття поняття неповнолітнього підозрюваного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стосовно процесуального положення неповнолітнього підозрюваного було предметом дослідження таких вчених, як Є. М. Гідулянова, О. М. Крукевич, С. С. Пієв, О. О. Проценко, В. В. Романюк, Р. С. Холод, О. О. Юхно та ін. Проте вчені у своїх працях переважно розглядали загальні аспекти неповнолітнього підозрюваного. Винятком є окремі роботи, що безпосередньо присвячені поняттю неповнолітнього підозрюваного в кримінальному процесі [1], яке може бути вдосконалено в процесі наукових пошуків.

Метою цієї статті є визначення поняття неповнолітнього підозрюваного. Для досягнення цієї мети треба виконати такі завдання: критично проаналізувати процесуальне законодавства та наявні теоретичні уявлення щодо визначення неповнолітнього підозрюваного; сформулювати поняття неповнолітнього підозрюваного.

Виклад основного матеріалу. У положеннях Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) містяться приписи щодо розкриття термінів «неповнолітній» та «підозрюваний». Зокрема, норми п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України неповнолітню особу

визначають через малолітню особу, а також дитину віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а п. 11 даної норми встановлює, що малолітня особа — дитина, яка не досягла чотирнадцяти років [2]. Крім того, відповідно до приписів ч. 1 ст. 42 КПК України термін «підозрюваний» визначається таким альтернативним чином: 1) особа, котрій згідно з відповідними процесуальними нормами повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; або 2) особа, яку затримано за підозрою у скоєнні кримінального правопорушення; або 3) особа, стосовно котрої було складено повідомлення про підозру, проте не вручено у зв'язку з не встановленням місцезнаходження такої особи, але вжито необхідних заходів щодо вручення [2].

З урахуванням мінімального віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність, віку, з якого особа може вважатися суб'єктом злочину (шістнадцять років, у певних випадках чотирнадцять років [3]), можна запропонувати таке законодавче визначення неповнолітнього підозрюваного як особи, котра досягла шістнадцяти років (у деяких випадках чотирнадцяти років) та стосовно якої здійснено хоча б одну з таких процесуальних дій: а) повідомлено про підозру; б) затримано за підозрою у скоєнні кримінального правопорушення; в) складено повідомлення про підозру, проте не вручено у зв'язку з не встановленням місцезнаходження такої особи, але вжито необхідних заходів щодо вручення.

Аналогічний підхід до визначення поняття неповнолітнього підозрюваного використовує С. С. Пієв, який у своїй публікації робить висновок, що неповнолітнім підозрюваним є особа віком від 16 років (у випадках, передбачених положеннями ч. 2 ст. 22 КК України, з 14 років) до 18 років, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок не встановлення місцезнаходження такої особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України [1, с. 114].

Цей нормативний підхід до розкриття поняття «неповнолітній підозрюваний» є досить формальним, а тому зміст цього поняття є недосконалим із точки зору фактичного фізіологічного, інтелектуального розвитку та початкового моменту кримінального переслідування неповнолітньої особи.

Вказівка у змісті зазначеного поняття на досягнення особою конкретного віку може сприйматися формально та встановлюватися шляхом простої перевірки документів, що посвідчують вік неповнолітнього підозрюваного. Разом з тим не можна виключати існування ситуації, коли неповнолітній підозрюваний «за документами» відповідає віковим вимогам, але де-факто не досягнув відповідного віку як необхідного психічного та інтелектуального розвитку.

Вважаємо, що віковий показник неповнолітньої особи в кожному випадку повинен встановлюватися не лише за відповідними документами, а й шляхом експертизи для з'ясування рівня розвитку дитини.

Погоджуємося з О. М. Крукевич, яка вбачає необхідним як додаткову процесуальну гарантію, обумовлену віковими та психологічними особливостями особи неповнолітнього, закріпити на законодавчому рівні положення про обов'язкове проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи в кожному судовому провадженні щодо неповнолітніх для вирішення питання про здатність неповнолітнього усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій і керувати ними, а також для встановлення рівня психічного розвитку та інших особливостей особистості з метою застосування належної правової процедури до неповнолітнього учасника кримінального провадження [4, с. 187].

Правова регламентація обов'язкового проведення такої комплексної експертизи дійсно уможливить встановлення вікової характеристики неповнолітнього не лише з формальної сторони — досягнення особою «за документами» мінімального віку для

кримінальної відповідальності, а й із сутнісної сторони — визначення рівня фізичного, психологічного та психічного розвитку неповнолітнього, з'ясування можливості усвідомлення та керування ним своєю діяльністю.

Вважаємо, що для встановлення можливості притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності правове регулювання обов'язкового здійснення комплексної психолого-психіатричної експертизи має розповсюджуватися не тільки на кожне судове провадження стосовно неповнолітніх (як пропонує О. М. Крукевич), а й на кожне досудове розслідування щодо неповнолітніх. Оскільки саме під час розслідування за певних підстав неповнолітній набуває процесуального статусу підозрюваного шляхом здійснення (складення) повідомлення про підозру, що законодавцем, відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України, визнається початковим моментом притягнення до кримінальної відповідальності [2].

Справедливо зазначає А. І. Теретулова про те, що в процесуальному законі необхідно закріпити обов'язковість провадження комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого для визначення його здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними в ситуаціях, установлених у справі, його осудності, наявності (відсутності) у нього психічного розладу, що не виключає осудності, оскільки лише комплексна психолого-психіатрична експертиза здатна враховувати всі динамічні характеристики особистості неповнолітнього, котрі обумовлені фізичною і психічною незрілістю неповнолітнього [5, с. 154].

Указані авторкою динамічні показники особи неповнолітнього, що безпосередньо пов'язані із зрілістю останнього, є визначальними для встановлення в сутнісному аспекті віку неповнолітнього з метою притягнення до кримінальної відповідальності. Тому треба лише підтримати вчену стосовно правової регламентації обов'язкової психолого-психіатричної експертизи неповнолітнього на стадії досудового розслідування.

Отже, під час формулювання поняття «неповнолітній підозрюваний» слід враховувати як формальний, так і сутнісний аспект визначення вікового параметра неповнолітньої особи.

Наступним питанням, яке доцільно розглянути для визначення поняття «неповнолітній підозрюваний», є початковий момент кримінального переслідування (обвинувачення) неповнолітнього. Тому що з цього моменту останній органами розслідування викривається у вчиненні кримінального правопорушення та повинен мати можливість захищатися, що передбачає процесуальний статус підозрюваного.

Важко визнати досконалыми чинні норми КПК України в частині правової регламентації набуття неповнолітнім процесуального статусу підозрюваного. Бо, по-перше, КПК України не містить окремих приписів стосовно встановлення додаткових гарантій ефективного «наділення» неповнолітнього зазначеним юридичним статусом. По-друге, чинні нормативні положення щодо надання особі незалежно від її віку статусу підозрюваного є дефектними щодо фактичного початкового кримінального переслідування (обвинувачення).

Слушно зазначає Т. О. Лоскутов, що переслідування особи має місце незалежно від того, чи надано їй процесуальним рішенням слідчого статус підозрюваного. Слідче кримінальне переслідування обмежується першою та останньою пізнавальними процесуальними діями, що спрямовані на встановлення причетності винної особи до вчинення злочину [6, с. 7]. Автор, без перебільшення, має рацію в тому, що фактична обвинувальна діяльність щодо певної особи може розпочинатися до винесення слідчим формалізованого процесуального рішення стосовно підозри у вчиненні правопорушення.

Неповнолітній, який підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення, може переслідуватися органами судочинства шляхом здійснення ними різних процесуальних дій ще до винесення повідомлення про підозру. Під час такої обвинувальної діяльності неповнолітній не може реалізовувати своє право на захист, оскільки не має процесуального статусу підозрюваного.

На національному рівні право на захист у неповнолітнього з'являється з моменту повідомлення особі про підозру та встановлення факту про те, що кримінальне правопорушення було вчинено особою, яка не досягла 18 років. До моменту затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення або до обрання до особи одного із запобіжних заходів, а також до встановлення наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, неповнолітня особа не може захищатися. Без формального рішення, тобто без винесення повідомлення про підозру, людина не набуває статусу підозрюваного, проте може переслідуватися шляхом проведення різних слідчих (розшукових) дій, наприклад допитів свідків, родичів, колег, проведення обшуків та інше [7, с. 36]. Одержання викривальних доказів щодо неповнолітньої особи без забезпечення їй права на захист зумовлює переосмислення підстав набуття такою особою статусу підозрюваного та їх врахування під час визначення поняття неповнолітнього підозрюваного.

В. В. Романюк зауважує, що надання неповнолітньому статусу підозрюваного можна забезпечити шляхом внесення відповідних змін до п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України, зокрема автор зазначену норму пропонує викласти так: «1. Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється в порядку, передбаченому статтею 278 цього Кодексу, у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, з'явлення особи із зізнанням» [8, с. 131, 233]. Не можна погодитися з автором у тому, що вказані законодавчі зміни забезпечать надання неповнолітній особі кримінального процесуального статусу підозрюваного. Бо окреслені нормативні пропозиції спрямовані лише на гарантування набуття відповідного правового статусу особою, у тому числі неповнолітньою, яка з'явилася до органів розслідування із зізнанням у вчиненні кримінального правопорушення. Запропоновані зміни до КПК України не враховують можливого фактичного кримінального переслідування неповнолітнього без надання останньому процесуального статусу підозрюваного.

Для визначення та врахування у змісті поняття «неповнолітній підозрюваний» початкового моменту обвинувальної діяльності стосовно неповнолітнього розглянемо практику Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд). У справі «Шабельник проти України» 19 лютого 2009 року Європейський суд підкреслив, що віддає перевагу «матеріально-правовій», а не «формальній» концепції «обвинувачення». На думку Європейського суду, становище особи, яку підозрюють у скоєнні злочину, стає значно вразливішим одразу після вжиття серйозних слідчих заходів із перевірки підозри стосовно нього та підготовки версії обвинувачення [9]. Саме після цих дій особа повинна набувати кримінальний процесуальний статус обвинуваченого, а в нас в Україні — підозрюваного [7, с. 36].

Причому якщо ми маємо на увазі неповнолітню особу, то матеріально-правова концепція обвинувачення має реалізовуватися за більш високими стандартами процесуальної діяльності. Оскільки правове положення неповнолітнього стає вразливим, коли стосовно нього здійснюються будь-які процесуальні заходи, не обов'язково вони повинні мати серйозний характер. Тому кожна процесуальна дія, спрямована на викриття неповнолітнього, вже свідчить про реалізацію переслідування (обвинувачення), що вимагає надання такій неповнолітній особі статусу підозрюваного у кримінальному процесі України.

Таким чином, під час визначення поняття «неповнолітній підозрюваний» потрібно брати до уваги не тільки формальний, але й матеріальний прояв висунення обвинувачення (підозри).

На підставі викладеного можна сформулювати таке визначення поняття «неповнолітній підозрюваний»: це особа, яка у формальному та сутнісному аспекті досягла мінімального віку для притягнення до кримінальної відповідальності та щодо якої висунуто підозру у формальному або матеріальному прояві.

Формальний прояв висунення підозри неповнолітньому підозрюваному пов'язаний з оформленням кримінальних процесуальних документів, що констатують підозру, — повідомлення про підозру, протокол затримання.

Матеріальний прояв висунення підозри неповнолітньому підозрюваному треба ототожнювати із здійсненням будь-яких процесуальних дій, спрямованих на викриття неповнолітнього (незалежно від наявності у нього процесуального статусу) у скоєнні кримінального правопорушення.

Висновки. Чинні норми КПК України та наявні теоретичні уявлення стосовно визначення змісту поняття «неповнолітній підозрюваний» є недосконалими, тому що не враховують сутнісний аспект з'ясування віку неповнолітньої особи та матеріальний прояв висунення їй підозри у скоєнні кримінального правопорушення.

Неповнолітнім підозрюваним є особа, яка у формальному та сутнісному аспекті досягла мінімального віку для кримінальної відповідальності та щодо якої висунуто підозру у формальному або матеріальному прояві.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні складових процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного; визначенні ефективності забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного.

Список використаних джерел

1. Пієв С. С. Визначення поняття неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 109–116.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.07.2020).
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.07.2020).
4. Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 272 с.
5. Терегулова А. И. Обеспечение прав и законных интересов несовершеннолетних подозреваемых, обвиняемых в контексте рационализации стадии предварительного расследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Уфа, 2019. 218 с.
6. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
7. Бабенко О. Г. Забезпечення права на захист неповнолітнього підозрюваного. *Актуальні питання кримінального права та процесу: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 року). Кривий Ріг: Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2017. С. 35–37.
8. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 252 с.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (дата звернення: 17.07.2020).

References

1. Piiev, S. S. (2015). Vyznachennia poniattia nepovnlitnoho pidozriuvanoho u kryminalnomu provadzhenni. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Definition of the concept of a juvenile suspect in criminal proceedings. Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs]. № 2. S. 109–116 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia: 17.07.2020) [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku [Criminal codex of Ukraine of April 5, 2001]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 17.07.2020) [in Ukrainian].
4. Krukevych, O. M. (2017). Zdiisnennia pravosuddia u kryminalnomu provadzhenni za uchastiu nepovnolitnikh osib : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 [Administration of justice in criminal proceedings involving minors : dissertation Doctor of Law]. Kyiv. 272 s. [in Ukrainian].
5. Teregulova, A. I. (2019). Obespechenie prav i zakonnyh interesov nesovershennoletnih podozrevaemyh, obvinyaemyh v kontekste racionalizatsii stadii predvaritel'nogo rassledovaniya : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09 [Ensuring the rights and legitimate interests of juvenile suspects accused in the context of rationalizing the stage of preliminary investigation : dissertation Doctor of Law]. Ufa. 218 s. [in Russian].
6. Loskutov, T. O. (2011). Kryminalne peresliduvannia, zdiisniuvane slidchym : monohrafiia [Criminal prosecution carried out by the investigator : monograph]. Dnipropetrovsk: Lira LTD. 164 s. [in Ukrainian].
7. Babenko, O. H. (2017). Zabezpechennia prava na zakhyst nepovnolitnoho pidozriuvanoho. Aktualni pytannia kryminalnoho prava ta protsesu : materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kryvyi Rih, 16 chervnia 2017 roku) [Ensuring the right to protection of a minor suspect. Current issues of criminal law and process : materials of the third All-Ukrainian scientific-practical conference]. Kryvyi Rih: Polihrafichna kompaniia «Helios-Prynt». S. 35–37 [in Ukrainian].
8. Romaniuk, V. V. (2016). Kryminalne sudochynstvo shchodo nepovnolitnikh: monohrafiia [Criminal proceedings against minors : a monograph]. Kharkiv: «Drukarnia Madryd». 252 s. [in Ukrainian].
9. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Shabelnyk proty Ukrainy» vid 19 liutoho 2009 roku [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Shabelnyk v. Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (data zvernennia: 17.07.2020) [in Ukrainian].

Babenko Olha,

Aspirant

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4218-2191>

THE CONCEPT OF A JUVENILE SUSPECT

The article is devoted to the study of the concept of "juvenile suspect". It is determined that the normative approach to the disclosure of the concept of "juvenile suspect" is quite formal, and therefore its content is imperfect in terms of actual physiological, intellectual development and the initial moment of criminal prosecution of an underage. The indication in the meaning of the term "juvenile suspect" on reaching a certain age can be formally perceived and established by simply checking the documents certifying the age of the juvenile suspect. However, it cannot be ruled out that a juvenile suspect "according to the documents" has the required age parameters, but "de facto" has not reached the appropriate age in terms of the necessary mental and intellectual development. Emphasis is placed on the fact that the age of an underage in each case should be determined not only by the relevant documents, but also by experts through establishment child growth level. It is concluded that when formulating the concept of "juvenile suspect" should take into account both the formal and substantive aspects of determining the age parameter of an underage. It is noted that it is difficult to recognize as perfect the current norms of the CPC of Ukraine in terms of legal regulation of the acquisition by an underage of the procedural status of a suspect. First of all, because of the fact that CPC of Ukraine does not contain separate instructions regarding the establishment of additional guarantees for the effective "endowment" of an underage with the specified legal status. Secondly, the existing normative provisions on placing a person, regardless of his age, in the legal position of a suspect are defective with regard to the actual initial criminal prosecution (accusation). It is stated that when defining the concept of "juvenile suspect" it is necessary to take into account not only the formal but also the material manifestation of the accusation (suspicion). It is concluded that a juvenile suspect is a person who has formally and substantially reached the minimum age of criminal responsibility, and in respect of whom a suspicion of formal or material manifestation is raised.

Key words: report of suspicion; juvenile suspect; age; psychological and psychiatric examination; procedural status; criminal offense.

Надійшла до редколегії 18.08.2020

Зразок для цитування:

Бабенко О. Г. Поняття неповнолітнього підозрюваного. *Правовий часопис Донбасу*. 3 (72). 2020. С. 177—182.

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-177-182>